

Становлення байки як жанру

Байка належить до найдавніших видів епічної творчості. Своїм корінням вона сягає глибинних фольклорних джерел. Тож і не дивно, що її нерідко вважають "вічним" традиційним жанром [9, 3]. Назва "байка" пішла від грецького "айнос", що означає глибокодумне оповідання, яке потребує, як загадка, відповідного тлумачення [1, 130].

На сьогодні ще не існує системних досліджень еволюції жанру англійської байки, які б базувалися на глибокому аналізі теоретичного та текстового матеріалу. Праці, присвячені розвитку античної байки, носять, здебільшого, фрагментарний характер [2, 3, 4, 6, 8, 223]. Вони мають історико-літературну та теоретичну спрямованість, тому можуть бути використані лише як історико-біографічна та теоретична основа для виявлення загальних тенденцій розвитку тематики, функцій байки на різних етапах її розвитку.

Мета нашої статті полягає в описі становлення байки як самостійного жанру, її еволюції.

Відокремленню байки в самостійний фольклорний жанр передують модифікація функції байки, а саме "від окремого до окремого" → "від окремого до загального" та "від загального до окремого" [3, 8]. Така зміна функції пов'язана з розвитком людської свідомості.

Байка виникла як відповідь на запитання: як повинна поводитися людина в оточуючому світі [3, 7]. Поряд з байкою існувала приказка, прислів'я, повчальна сентенція, але сама байка мала епічну, розповідну ознаку, з якої визначалась функція байки: передати життєвий досвід людини у формі конкретного випадку – "від окремого до окремого". На думку М.Л. Гаспарова, це свідчить, що байка є однією з давніх форм мислення й одним з давніх жанрів словесного мистецтва [3, 7].

Первісна функція байки вказує на її відмінні ознаки:

- 1) мораль базується на реальних факторах життя, які можуть бути "аморальними" [3, 8], тобто вона не може спиратися на ідеальні норми;
- 2) сюжет байки будується на контрасті: в наративній частині зображаються події, протилежні відбитим в моралі.

Перехід від поодинокого випадку до "суми" аналогічних прикладів призводить до заміни реальних фактів на вигадані, які зображуються як дійсні. Відповідно, персонажами байки стають не люди, а тварини, які позбавлені людської індивідуальності.

Отже, наявність тварин-персонажів, контрастний сюжет, розповідь і мораль є домінантними складниками байки, яка виокремлюється в самостійний фольклорний жанр. Функція байки дорівнюється до функції приклада – бути суперечкою в аргументації [3, 9], тобто байка пов'язана з контекстом і відповідно, її форма змінюється. Байка може бути стислою і емною. Мета розповіді міститься у передаванні основної думки (моралі), яка не відволікає від ходу подій.

В період свого усного розвитку байка не існує відокремлено від мовлення, яке вона ілюструє [3, 9]. Прикладом усталеної форми усної байки може бути притча про соловейка та яструба, переказана Гесіодом в поемі "Труди і дні" (VIII – VII ст. до н.е.). Зміст її такий: Яструб, спіймавши Соловейка, який жалісно пискав у нього в кігтях, наказує йому мовчати, бо, мовляв, все одно він – Яструб – сильний і від нього залежить, чи з'їсти слабшого Соловейка, чи випустити його на волю. Той нерозумний, хто хоче змагатися з дужчим, оскільки він не переможе, а тільки завдасть собі лиха. Таке розташування байки в художньому творі відіграє важливу композиційну роль: замикає начальну частину, в якій розповідається про виникнення зла і розладу на землі, і вводить наступну частину, що протиставляє несправедливості й насиллю чесну працю.

Отже, жанрові домінанти байки (тварини, дія поза часом і простіром, мораль) зберігаються поряд з функцією: бути арсеналом засобів для будь-якої аргументації [3, 16].

Боротьба старого і нового устрою, яка має відбиток у політиці, економіці, філософії і літературі (VI ст. до н.е.), вплив історичного чинника виявляє зміну функції байки: байка стає природнім засобом прояву обурення демосу, виступившого проти аристократії [3, 18].

На межі класичної і еліністичної епох (IV – III ст. до н.е.) Аристотель рекомендує ораторам використовувати байку в якості риторичного прийому. "байки мають перевагу в тому, що коли важко знайти подібні речі, що відбувалися в минулому, легше скласти байку", яка являє собою аналог чи ілюстрацію [10, 276]. Байка не тільки є цінним засобом ораторського мистецтва, але й частиною емпіричного знання: її легко складати, тому що усі знають про існування будь-яких тварин, які допомагають з'ясувати силу байки [10, 227]. Але така думка не знайшла свого підтвердження: байка стає засобом розваги натовпу, недостатнього для серйозного оратора [3, 19]. Згідно з типологією байкового жанру, запропонованою В.Жуковським, байка в цей період розглядається як "риторичний прийом, приклад порівняння" [7, 108].

Усний період розвитку байки змінюється періодом переходу від усної до писемної, від фольклорної до літературної байки. З'являються перші збірки байок, в яких байка закріплюється писемно, але не оброблюється літературно. Перша збірка Езопових байок Деметрія Фалерського (IV – III ст. до н.е.) є підґрунтям риторичного матеріалу для майбутніх ораторів [3, 21]. З трьох видів красномовства – дорадчого, епідиктичного і судового – байка вважалася найбільш властивою першому, "оскільки за допомогою байки ми або схиляємо слухача до чогось, або відхиляємо" [3, 37]. Але риторська байка розглядається не як засіб доказу, а як засіб розваги [там само].

Таким чином, риторська байка (VIII – I ст. до н.е.) відокремлюється від прикладу, набуває художньої форми, оформлюється в збірки, але не існує поза зв'язного мовлення в літературі на рівних правах з іншими жанрами.

Розвиток людського мислення (від параболічного до логічного) став причиною суттєвої зміни основної функції байки: передача життєвого досвіду, заснованого на окремому дійсному випадку трансформується на сукупність ідентичних прикладів, які базуються на "вимислу". Прагматична функція байки міститься в переконливості, доказі правдоподібності.

Поняття "вимисел" і "переконливість" є ключовими словами в дефініції байки, наведену риториками: "байка є вигаданою розповіддю, яка являє собою образ істини" [3, 32]. Вимисел байки є причиною вигаданих елементів, тобто того, чого не було й не могло бути, переконливість міститься в схожості байки з тим зразком дійсності, за яким вона складається [3, 33]. Мета риторської байки полягає у відбитті будь-якої поради людині, тобто в дидактичності.

Отже, жанр риторичної байки є вигаданим "відносно сутності", а не "відносно дійсності", тому що байку з її розмовляючими тваринами не можна підвести під категорію того, чого не було, але могло б бути [3, 32]; байка представляє образ дійсності та її мета направлена на здобуток повчання і користі.

Центральними фігурами періоду становлення літературної байки є Федр і Бабрій.

Федр (I ст. н.е.) продовжив традиції Езопа в римській літературі. Він видав п'ять збірників невеличких оповідань під назвою "Езопові байки". Байкар перекладає грецькі байки Езопа латиною та за їх зразком складає нові. Федр цінує в байці не розповідь, а мораль. Це впливає на художні особливості його байок – простота, схематичність, логічна ясність оповіді; стислість, відвернутість, оцінюванність його стиля.

Період розвитку грецької і римської літератури II ст. н.е. характеризується перенесенням прийомів в поезії на прозу [5, 499]. Проза цього часу поетизується, поезія навпаки, прозаїзується. Її матеріалом стають сухі дидактичні теми: пишуться поеми про полювання, рибну

ловлю, медицину. До дидактичної поезії належить збірка грецьких віршованих байок В.Бабрія [там само]. Байкар основну увагу приділяє докладній розповіді, а мораль – лише традиційний додаток до неї [3, 138]. Байка В.Бабрія характеризується подробицями опису, чуттєвою наочністю оповіді; стиль – докладністю, конкретністю та об'єктивністю [там само].

Обидва байкаря мають на меті одне художнє завдання – зробити байку самостійним літературним жанром. Але кожен досягає цього своїм шляхом: оповідь домінує над мораллю (В. Бабрій) та мораль над оповіддю (Федр). Тобто порушується традиційна рівновага між двома елементами байки. Оповідь будується не на зовнішніх, а на внутрішніх сюжетних зв'язках, тому байкова розповідь поширюється, а зв'язок між наративною частиною і кінцівкою слабшає [3, 317].

В байках Федра виступають дві протилежні тенденції: посилення моралістичного й розважального елемента. Загальний тон, який поєднує байки Федра – це тон діатріби, моральної проповіді вуличних філософів. Погляд байкаря–мораліста спрямовано на читача; дійсність байки, тобто її істинність, яка прямолінійно виражена в моралі, важливіша для автора [3, 116].

В. Бабрій не підкреслює оригінальність своїх байок, своєрідність нових використаних матеріалів. Автор намагається приблизити свої байки до традиційного езопівського типу [3, 132]. В. Бабрій стоїть осторонь від життя, вишуканість байки, не сенс дійсності, а сама дійсність приваблюють байкаря [3, 177].

Таким чином, функція байки не змінюється: вона є повчальною і розважальною водночас. Байка є засобом боротьби (Федр) і красивою вигадкою, за допомогою якої можна затулитися від зла (Бабрій) [3, 175]. Послаблення моралі, з одного боку, сприяє переродженню байки Бабрія у казку, а часткова заміна тварин людськими персонажами в байках Федра, доводить про порушення традиційної канонічності байки, а саме вигадки "відносно сутності".

Отже, історія становлення байкового жанру пов'язана з розвитком усної та писемної (літературної) байки. Усна (риторична) байка базується на конкретному факті дійсності, відомому усім слухачам; сюжет літературної байки інтерпретується кожним читачем індивідуально. Усна байка коротка і стисла за стилем викладу, її ціль направлена на пошук мотивів, що мають відображення в реальному житті [3, 11], це ілюстрація моральної ідеї чи істини [7, 109]. Письмова байка сприяє вільному розвитку усіх мотивів в цілісному художньому творі, який має замкнуту структуру; досягнення емоційного ефекту, зосередження уваги на образному боці розповіді превалює над абстрактним моралізуванням [там само].

Згідно з типологією байкового жанру за В.Жуковським, байка отримала самостійне буття, "стала одним з дійсних засобів пропозиції моральної істини для оратора чи філософа" [7, 108].

Отож, уже в античній літературі зароджується поетична віршована байка – прототип віршованої байки наступних сторіч. В загальному поощі поетичної англійської байки (Б.Мандевіль, Дж.Гей, Р.Кіплінг) зберігається також тип риторичної байки (Дж.Ейд, А.Бірз, Джеймс Тербер, Х.Филліпс, Л.Браун Макмеррі – автори перелічуються за роками створення байок – XVIII століття – сьогодення).

Список використаної літератури:

1. Антична література. Хрестоматія. – К.: Радянська школа, 1968. – с. 130 – 131
2. Выготский Л.С. Психология искусства. / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344с.
3. Гаспаров М.Л. Античная литературная басня (Федр и Бабрий).
4. Гуляев Н.А. Теория литературы: учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1985. – 271с.
5. История всемирной литературы в 9 томах. – М.: Наука, 1983

6. Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978. – 351с.
7. Стенник Ю.В. О специфике жанровой природы басни // Русская литература. – 1980. – № 4. – с. 106 – 119
8. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. Издание 5-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1978. – 548 с.
9. Українська байка. Упоряд. та передм. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка. – К.: Дніпро, 1983. – 463 с.
10. Freeze J.H. Aristotle, Art of Rhetoric. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. – p. 276 – 277.